

Radim VONDRÁČEK

ANOTACE: *Příspěvek nastiňuje filozofická východiska díla Rudolfa Eitelbergera a stručně představuje jeho teoretický odkaz pro dějiny umění, a to zejména na pracích z jeho raného badatelského období 30.–50. let 19. století.*

Dvousté výročí narození Rudolfa Eitelbergera nás vede k zamyšlení, nakolik je tento zakladatel vídeňské školy dějin umění pro nás dnes inspirativní a zda jej skutečně známe. Ačkoli jsme se k jeho odkazu občas hlásili, především v souvislosti se zrodem prvního uměleckoprůmyslového muzea na evropském kontinentu, jeho názorům se až do nedávna téměř nikdo blíže nevěnoval.¹ Možná tomu bylo tak proto, že Eitelberger byl vnímán jen jako první článek v genealogii vídeňské školy, k němuž se však po jeho smrti dějiny umění vracely stále méně a pojímaly jej více jako „muže činu, plného energie a inteligence, organizátora nadaného praktickým pohledem“.² Byl znám jako zakladatel či iniciátor vzniku mnoha uměnovědných institucí (Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 1853; Institut für Österreichische Geschichtsforschung, 1855; Österreichisches Museum für Kunst und Industrie, Wien 1864) a dalších odborných platform umělecko-historické práce, jako velmi obratný muzejník nebo také jako politik a průkopník vládních školských reforem po roce 1848.³ Mezi jeho vědeckými pracemi převažovaly hlavně detailní soupisy dílčích oblastí, jako byla například velká studie o hracích kartách 15.–16. století⁴ či příspěvky k rodící se umělecko-historické topografii (Civdale, Dalmácie),⁵ zatímco Eitelbergerovy teoretické úvahy z velké části nebyly publikovány. Připomeňme dosud téměř neznámý rukopis *Zur Theorie der Kunst* z roku 1880, dochovaný v autorově pozůstalosti.⁶ Důležitou okolností také bylo, že sám Eitelberger často zdůrazňoval nutnost detailního empirického studia uměleckých děl a pramenů, a tak se mohlo zdát, že jeho teoretický přínos není příliš zajímavý, zvláště ve srovnání s dalšími osobnostmi vídeňské školy dějin umění, jako byl Franz Wickhoff, Alois Riegl nebo Max Dvořák. Eitelberger byl považován za „praotce“ vídeňské školy (jak se kdysi vyjádřil Julius Schlosser),⁷ na nějž teprve později navázali významnější a metodologicky objevenější teoretici. Tento tradiční pohled na Eitelbergera jako praktika, politika či muzejního znalce je však jednostranný a může zakrývat, že se jednalo o historika umění s neobyčejně širokou oblastí zájmu

a hlubokým teoretickým zázemím, o myslitele velmi dobře obeznámeného nejen s obory uměnovědnými a historickými, ale i s dobovou filozofií. Tedy že představoval spojení filozofa, historika umění a muzejníka, v této podobě ojedinělé, které v mnoha ohledech předurčilo další směřování nově se rozvíjející vědy o umění a pamětových institucí v rakouské monarchii.

Pro porozumění dalšímu vývoji vídeňské školy dějin umění má tato dvojdomost – spojení obecného systému poznání a detailní analýzy – podstatný význam. Na tento rys upozornil kdysi Werner Hofmann v roce 2004 v článku Kamzíka a alpské panoráma (Die Gemse und das Alpenpanorama), a to na příkladu dvojitého pohledu (Doppelblick) převzatém od Aloise Riegla, popisujícím pozorování horské krajiny.⁸ Pohled směřující do dálky na vrcholky hor v nás vzbuzuje pocit oduševnění, harmoni-

■ Poznámky

1 K probuzení intenzivnějšího zájmu o Eitelbergerovo teoretické dílo podstatně přispělo až dvousté výročí jeho narození, v první řadě vídeňská konference *Rudolf von Eitelberger: Netzwerker der Kunstgeschichte*, kterou pořádalo ve dnech 27.–29. dubna 2017 vídeňské Museum für angewandte Kunst (MAK) ve spolupráci s Universität für angewandte Kunst Wien a Universität Wien (Institut für Kunstgeschichte).

2 Wilhelm Schram, Rudolf von Eitelberger, *Mährisches Tagblatt*, 14. 4. 1888 („Er besass das richtige Verständnis von der Bedeutung der Kunst für den staatlichen Organismus [...] Als Mann der That, voll Energie und Intelligenz, als Organisator mit einem praktischen Blicke begabt, hat er der Kunst in Oesterreich neue Bahnen geebnet.“).

3 Eitelberger se podílel na reformě vysokoškolské výuky, kterou uskutečnil tehdejší ministr kultury a vyučování Lev Thun-Hohenstein (1811–1888) podle návrhu Franze Exnera (1802–1853) a Hermanna Bonitze (1814–1888).

4 Rudolf Eitelberger, Über Spielkarten mit besonderer Rücksicht auf einige in Wien befindliche alte Kartenspiele, *Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* V, 1860, s. 93–102, 140–147, 157–160, 232–236.

5 Idem, Civdale in Friaul und seine Monumente, *Jahrbuch der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhal-*

1

Obr. 1. Ateliér Ludwig Angerer, Podobizna Rudolfa Eitelbergera s chotí Jeanette, roz. Lottovou, fotografie na albuminovém papíře, kolem 1865, Österreichische Nationalbibliothek Wien, Bildarchiv Austria.

tung der Baudenkmale II, 1857, s. 233–258. – Idem, Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Trau, Spalato und Ragusa, *Jahrbuch der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* V, 1861, s. 129–308.

6 Idem, *Zur Theorie der Kunst*, 1880, rukopis, Wienbibliothek im Rathaus, Nachlass Rudolf Eitelberger von Edelberg, sign. Ic 60180. Publikovány z něj byly jen fragmenty: Aus dem Nachlasse R. von Eitelberger's: I. Die Lebendigkeit im Kunstwerke. II. Ueber Naturwahrheit im Kunstwerke, in: *Repertorium für Kunstwissenschaft* X, 1887, s. 1–13, 119–125.

7 Julius von Schlosser, Die Wiener Schule der Kunstgeschichte. Rückblick auf ein Säkulum deutscher Gelehrtenarbeit in Österreich, in: *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, Ergänzungsband XIII, Heft 2, Innsbruck 1934, s. 141–228, zde s. 155. Schlosser podal základní charakteristiku školy a jejích protagonistů, která pak byla často doslovně přebírána pozdějšími pracemi.

8 Werner Hofmann, Die Gemse und das Alpenpanorama, *Wiener Schule. Erinnerungen und Perspektiven*, Wien – Köln – Weimar 2004 (Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, Bd. LIII), s. 87–108, zde zvl. s. 90.

2

Obr. 2. Josef Kriehuber, Podobizna hraběte Lva Thun-Hohensteina, ministra kultu a vyučování, litografie, 1850, Österreichische Nationalbibliothek Wien, Bildarchiv Austria.

kého klidu a kontemplace, když najednou nečekaně přímo před nás vyskočí kamzík a naruší idylickou náladu. V tu chvíli zaostřujeme pohled na blízkou jednotlivou skutečnost, místo rozjímání pozorujeme a studujeme specifické detaily. Eitelberger si jako jeden z prvních historiků umění uvědomoval potřebu propojení těchto pohledů do dálky i zblízka, kombinace obecného a individuálního. Vztahen k celku pro něj bylo stejně důležité jako detailní analýzy. Naznačit šíři Eitelbergerova „pohledu do dálky“ však není snadné, řada rukopisných pramenů k poznání jeho teoretických východisek musí být ještě zpracována, a proto se zde soustředíme hlavně na rané období a některé problémové okruhy 30.–50. let, které s filozofickými zájmy a vzděláním Rudolfa Eitelbergera úzce souvisí a vstupují do jeho dalšího uměnovědného uvažování.

Problematický je již způsob, jak dosavadní literatura psala o okruhu znalců tvořících zmíněnou prehistorii vídeňské školy dějin umění. Eitelberger, jak známo, patřil do kruhu přátel sochaře, medailéra a sběratele Josefa Daniela Böhma (1794–1865), kam docházel i kustod ambraské sbírky Alois Primisser (1796–1827), archeolog a numismatik Josef von Arneth (1791–1863), malíř Johann Peter Krafft (1780–1856), znalec středověkých památek Albert von Camesina (1806–1881) nebo později také historik umění Gustav Heider (1819–1897). Právě Heider byl zřejmě tím,

kdo Eitelbergera do Böhmovy okruhu někdy na počátku 40. let 19. století přivedl.⁹ Na základě několika pozdějších vzpomínek jsou obvykle připomínány přátelské schůzky znalců a milovníků umění v Böhmově bytě a diskuse nad uměleckými díly z jeho soukromé sbírky, která čítala více jak dva tisíce předmětů.¹⁰ Právě důraz na poznání originálů a určení charakteristických rysů jednotlivých děl z vlastního pozorování zakládal metodický umělecko-historický přístup, příznačný pro rodící se vídeňskou školu dějin umění.¹¹ Styky se znalci a kustody sbírek byly jistě pro mladého Eitelbergera velmi přínosné, ostatně sám Böhms takto začínal, když se seznámil s Franzem Rechbergerem, správcem obrazárny hraběte Moritze von Fries a pozdějším ředitelem grafické sbírky Albertiny. Stejně významné byly pro Eitelbergera společenské kontakty, které takto získal a které ve své další kariéře dokázal jistě dobře využít. Böhms byl v té době ředitelem vídeňské rytecké akademie při hlavním mincovním úřadu (*Graveurakademie am k. k. Hauptmünzamt*) a vlivné postavení měli i další členové kroužku, například Johann Peter Krafft jako ředitel císařské obrazárny v Belvederu. Poněkud méně se však připomíná, že Böhms jako absolvent vídeňské Akademie umění a činný umělec byl spjat s mnohem širším uměleckým světem – ve Vídni i za svého pobytu v Itálii se stýkal s nazarény, znal se s Friedrichem Overbeckem (1789–1869), stejně jako s Overbeckovým přítelem Eduardem Steinlem (1810–1886).¹² Pro české dějiny umění jsou pozoruhodné také jeho přátelské styky s Františkem Tkadlíkem, který s Böhmem strávil téměř pět let společného pobytu v Římě (1825–1829). Tkadlík s ním sdílel zájem o studium originálních děl a právě od něj získával na konci 30. let kvalitní grafické předlohy pro výuku na pražské Akademii výtvarných umění.¹³

Je jisté, že okruh Böhmových přátel zdaleka nebyl klubem filozofů ani členů svatolukášského bratrstva, avšak rezonovaly v něm mnohé módní myšlenkové proudy tehdejší Vídně. Popularita se dostávalo idejím vídeňské romantiky, zejména Friedricha Schlegela, který uhranul Vídeň v předchozích dvou desetiletích, především dámy z vyšších aristokratických kruhů. Některé motivy, které se objevují v úvahách představitelů jenské či později vídeňské romantiky, jako například požadavek spojení obecného (ideálního) a charakteristického v uměleckém díle (spojení ideality a individuality), můžeme nalézt od 40. let též v Eitelbergerových uměleckých kritikách a později v jeho odborných statích. Již v jedné ze svých prvních uměleckých kritik z roku 1844, věnované krajinářským pracím Ignaze Raffalta, zdůrazňuje Eitelberger specifičnost krajinářských charakterů i zvláštnost umělcových citových stavů a jeho

osobitě individuality, která se promítá do krajinového pojetí.¹⁴ Požadavek propojení krásného s individuálním či charakteristickým lze obdobně dohledat i v pracích Franze Fickera, Eitelbergerova učitele na vídeňské univerzitě.¹⁵

Empirické znalectví uměleckých děl nevylučovalo tedy současně zájem o obecné principy filozoficky založené estetiky. Eitelberger se po svém příchodu do Vídně roku 1837 věnoval vedle studia klasické filologie, estetiky a dějin umění také intenzivnímu studiu filozofie. Pozoruhodné bylo, že pořádal ve Vídni ve 40. letech privátní přednášky věnované Hegelově *Fenomenologii ducha*.¹⁶ Jistě to nebylo v rámci běžné univerzitní výuky, kde zpočátku suploval klasickou filologii. Georg Wilhelm Friedrich Hegel nepatřil v Rakousku mezi státem uznávané filozofy, naopak veřejné šíření jeho myšlenek bylo mnohdy úřady potlačováno. Z období 40. a počátku 50. let známe řadu příkladů postihu těchto pedagogů, kteří se k hegelianismu hlásili, jako tomu bylo u Augustina Smetany nebo Ignáce Jana Hanuše.

Ptáme-li se, jak se Eitelberger dostal ke studiu Hegela a jiných představitelů klasické německé filozofie, musíme se vrátit dále do

■ Poznámky

⁹ Taras Borodajkewycz, Aus der Frühzeit der Wiener Schule der Kunstgeschichte. Rudolf Eitelberger und Leo Thun, in: *Festschrift für Hans Sedlmayr*, München 1962, s. 321–348.

¹⁰ Edwin Lachnit, *Die Wiener Schule der Kunstgeschichte und die Kunst ihrer Zeit. Zum Verhältnis von Methode und Forschungsgegenstand am Beginn der Moderne*, Wien – Köln – Weimar 2005, s. 13.

¹¹ Ibidem, s. 13.

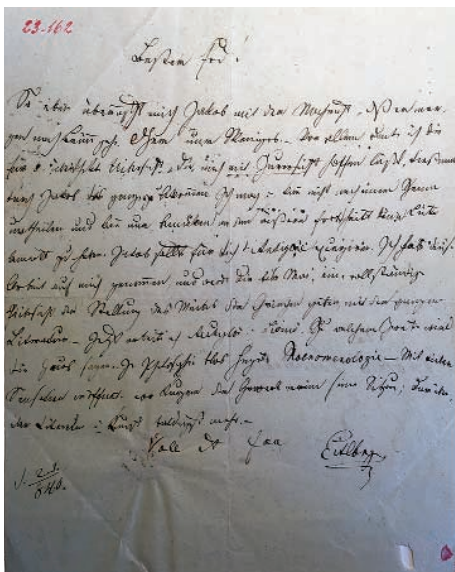
¹² O přátelství s Böhmem a pobytu v Římě se Steinle zmiňuje v korespondenci, viz Alphons Maria von Steinle, *Edward von Steinle's Briefwechsel mit seinen Freunden, herausgegeben und durch ein Lebensbild eingeleitet von A. M. Steinle*, Bd. I, Freiburg im Breisgau 1897, s. 173.

¹³ Soupis nákupu z Böhmovy sbírky viz *Verzeichniss derjenigen Kupferstiche und Holzschnitte welche die Gesellschaft patriotischer Kunstfreunde im Monath März 1839 angekauft hat*, Archiv NG, fond SVPU, č. AA 1516/65. Viz též Radim Vondráček, *Návrat do Prahy – ředitelem pražské Akademie*, in: Šárka Leubnerová (ed.), *František Tkadlík 1786–1840*, Praha 2017, s. 168–169.

¹⁴ Viz Rudolf Eitelberger, *Raffalt und die Landschaft, Kunstblatt. Beilage zu den Sonntagsblättern* III, 1844, s. 1137–1141.

¹⁵ Franz Ficker, *Aesthetik oder Lehre vom Schönen und der Kunst in ihrem ganzen Umfange*, Wien 1830, s. 31 („Aber gerade ist ein Kunstwerk um so schöner, je individueller es ist.“) a s. 32 („Das Charakteristische wird mit Unrecht vom Schönen getrennt; in einem Kunstwerke fällt das Schöne mit dem Charakteristischen zusammen [...] es gibt keine Schönheit ohne Charakter“).

¹⁶ Lachnit (pozn. 10), s. 12.

3

Obr. 3. Dopis Rudolfa Eitelbergera Františku Tomášovi Bratránkovi z 2. ledna 1840 (se zmínkou o četbě Hegelovy *Fenomenologie ducha*), autograf, Wienbibliothek im Rathaus, Wien.

minulosti, do doby jeho studia na olomoucké univerzitě v polovině 30. let. V té době navštěvoval přednášky z klasické filologie a estetiky u profesora Michaela Franze von Canavala (1798–1868), brněnského rodáka, který se roku 1835 stal děkanem filozofické fakulty a později rektorem celé univerzity. Právě pro toto období se nám naskytá řada zajímavých pramenných dokumentů, které dokazují, že již v roce 1835 se Eitelberger intenzivně zajímal nejen o četbu antických klasiků Platona, Aristotela či Cicerona, ale též například o Schellingův *Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*, jak píše z Olomouce v dopisu z června 1835.¹⁷ Důležitým pramenem, který nás alespoň o některých literárních a filozofických zájmech mladého Eitelbergera informuje, je především jeho korespondence adresovaná příteli a spolužákovi Františku Tomášovi Bratránkovi (1815 Jedovnice – 1884 Brno). Bratránek byl o půl roku starší než Eitelberger, studoval stejně jako on na gymnáziu v Brně a následně na brněnském Filozofickém ústavu. V roce 1834 vstoupil do augustiniánského řádu v klášteře na Starém Brně a ve studiu filozofie poté pokračoval na vídeňské univerzitě, kde absolvoval roku 1839, krátce po Eitelbergerovi. V brněnském klášteře se Bratránek ocitl v myšlenkově neobyčejně inspirativním prostředí, jeho spolubratři byli například Gregor Mendel nebo filozof a spisovatel František Matouš Klácel (1808–1882). Dochovaná korespondence ukazuje, že kromě Bratránka patřil do Eitelbergerova přátelského okruhu také Klácel nebo publicista a novinář Jan Ohéřal a další. Z hlediska našeho tématu je však důležité, že právě

tento okruh kolem Bratránka a Klácela je dnes považován za nejvýznamnější centrum hegelianismu v českých zemích.¹⁸ Tento kroužek přátel vzbudil zájem o Hegelovu filozofii také u Ignáce Jana Hanuš, s nímž se Bratránek seznámil během studia ve Vídni.¹⁹ Hanuš byl krátce poté jmenován profesorem filozofie ve Lvově (roku 1838) a Bratránek u něj později působil v letech 1841–1843 jako adjunkt. Zaujetí Hegelovou filozofickou metodou se později stalo Hanušovi příčinou jeho potíží, které vyvrcholily roku 1852 sesazením ze stolice filozofie na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě.²⁰

Vrátíme-li se k osobnosti Františka Tomáše Bratránka, pak stojí za zmínku, že německý badatel Klaus Vieweg jej označil za nejvýznamnějšího hegeliana v tehdejší monarchii, s odkazem i na Bratránkova nepublikovaná díla, v první řadě na jeho spis *Neue Bestimmung des Menschen* (rukopis z let 1840–1841).²¹ V něm Bratránek podává svou filozofickou koncepci člověka, která velmi vydatně čerpá z Hegelova odkazu a zároveň jej rozvíjí – vrcholí v teorii humánního společenství, v němž se teprve může uskutečnit lidská svoboda a absolutní vědění i pravá božská bytost člověka (Gott-Menschheit).²²

Eitelbergerova korespondence s Bratránkem nás seznamuje s řadou oblastí společného zájmu obou mladých myslitelů. Převažují v ní doporučení a výměny různých titulů filozofické a historické literatury, drobným zpestřením je jen zmínka o blížících se zkouškách, jež hrozí „malérem“,²³ nebo přehled otázek, které Eitelberger dostal od profesora Canavala u zkoušky, například otázku týkající se pojetí poetiky podle Jeana Paula.²⁴ Z filozofické a estetické literatury projevil Eitelberger zájem nejen o Schellinga či Fichteho, ale také například o *Anthropologii* Josefa Hillebranda (žáka Hegelova),²⁵ o díla Karla Wilhelma Solgera (žáka Fichteho a Schellinga) nebo o práce Friedricha Eduarda Benekeho.²⁶ Velmi záhy se pak objevují také zmínky o dílech Hegelových, včetně těch nejnověji vydaných. Již v říjnu 1836 nacházíme v dopise zaznamenanou Hegelovu *Estetiku*, s prosbou, aby ji Bratránek vypůjčil pro profesora Canavala.²⁷ V březnu 1838 píše Eitelberger z Vídně, že po Velikonocích se pustí do studia Hegelovy *Logiky*, od níž „si prý hodně slibuje“,²⁸ a v roce 1840 pak můžeme z dalšího dopisu Bratránkovi doložit, že Eitelberger studuje Hegelovu *Fenomenologii ducha*.²⁹ Zajímavý ho však i aktuální rozbor Hegelova či Schellingova díla. V dopise z května 1843 se v souvislosti s četbou Schellingových *Vorlesungen zur Mythologie* (Philosophie der Offenbarung) dozvídáme, že zná nejnovější práce vydané v Gdaňsku a Berlíně, a to knižně právě publikované přednášky o Schellingovi od Karla Rosenkranze a rovněž od Karla Ludwiga Miche-

leta (oba byli žáky Hegelovými a patřili k hegelovským znalcům a editorům jeho spisů).³⁰

Z tohoto krátkého přehledu poměrně zřetelně vyplývá, že Eitelbergerův zájem o filozofii nebyl povrchní ani krátkodobý, nebyl vyvolán nějakou školní potřebou, ale patřil k jeho niternému založení. Korespondence z počátku 40. let pak obsahuje i jakési vyznání vztahu k Hegelově filozofii – v jednom dopisu Eitelberger uvádí, že díky *Filozofii práva* se mu stala Hegelova nauka mnohem bližší,³¹ jindy se přiznává, že Hegelova filozofie jej sice plně neuspokojuje, ale to ještě neospravedlňuje nějakou „touhu po Schellingovi“. K tomu dodává, že Hegelova podobizna nyní zdobí jeho vídeňský pokoj, a tuto asi nepřilíhivou litografii komentuje ironickou poznámkou, že „vážnost Hegelovy dialektiky musí dodávat této podobizně slavnostní důstojnost“ v takové míře, aby zakryla slabost litografy ruky.³²

■ Poznámky

- 17 Dopis Rudolfa Eitelbergera Františku Tomášovi Bratránkovi, Olomouc 29. 6. 1835, Wienbibliothek im Rathaus, Nachlass Rudolf Eitelberger von Edelberg, inv. č. 23 150.
- 18 Klaus Vieweg, Franz Thomas Bratraneck – Poetischer Hegelianer und Weltbürger, in: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei 2000*, Neue Folge VIII, Praha 2002, s. 71–88.
- 19 Jaromír Loužil, *Ignác Jan Hanuš*, Praha 1971, s. 17.
- 20 Ibidem, s. 79–80.
- 21 Vieweg (pozn. 18), s. 82.
- 22 Ibidem, s. 85–86.
- 23 Dopis Eitelbergera F. T. Bratránkovi, Olomouc 29. června 1835, Wienbibliothek im Rathaus, Nachlass Rudolf Eitelberger von Edelberg, inv. č. 23 150.
- 24 Dopis Eitelbergera F. T. Bratránkovi, Olomouc 1835–1836, tamtéž, inv. č. 23 153.
- 25 Dopis Eitelbergera F. T. Bratránkovi, Olomouc 1835–1836, tamtéž, inv. č. 23 154.
- 26 Dopis Eitelbergera F. T. Bratránkovi, Olomouc 17. října 1836, tamtéž, inv. č. 23 155.
- 27 Tamtéž. Míneho je vydání *Vorlesungen über die Aesthetik*, Bd. I, Berlin 1835.
- 28 Dopis Eitelbergera F. T. Bratránkovi, Vídeň 28. března 1838, tamtéž, inv. č. 23 159.
- 29 Dopis Eitelbergera F. T. Bratránkovi, Vídeň 2. ledna 1840, tamtéž, inv. č. 23 162.
- 30 Dopis Eitelbergera F. T. Bratránkovi, Vídeň 17. května 1843, tamtéž, inv. č. 23 168. Viz Karl Rosenkranz, *Schelling. Vorlesungen gehalten im Sommer 1842 an der Universität zu Königsberg, Danzig 1843*. – Karl Ludwig Michelet, *Entwicklungsgeschichte der neuesten Deutschen Philosophie mit besonderer Rücksicht auf den gegenwärtigen Kampf Schellings mit der Hegelschen Schule*, Berlin 1843.
- 31 Dopis Eitelbergera F. T. Bratránkovi, Vídeň 23. dubna 1840, tamtéž, inv. č. 23 163.
- 32 Dopis Eitelbergera F. T. Bratránkovi, Vídeň 17. května 1843, tamtéž, inv. č. 23 168.

Hegelova filozofie zaujímala ve svobodomyslném prostředí mladých myslitelů a literátů významné postavení. Bratránka, Hanuše i mnohé další fascinovala svou jednotící kompozicí duchovnosti univerza, pojetím dějin jako sebeuskutečnění ducha. Člověk je v tomto pojetí bytostně historickou existencí, není hotov od počátku, ale sám sebou se v dějinách stává, uskutečňuje se svými činy, a jen tak může porozumět vlastní povaze. Zaujetí Hegelem sice později opadlo, ale některé motivy se u Eitelbergera udržely trvale – důsledný historismus nebo koncepce dějin umění jako univerzálních Weltgeschichte, a stejně tak hegelovský důraz na ideovou stránku uměleckého díla. Ten je patrný již v Eitelbergerových uměleckých kritikách ze 40. let, v jeho ostrých výpadech proti Ferdinandu Georgu Waldmüllerovi a jeho malířské naturalistické nápodobě přírodní skutečnosti.³⁴

Od 40. let v Rakousku výrazně sílily hlasy proti spekulativnímu idealismu, které zde byly přítomné i dříve,³⁵ s oporou ve střízlivém, věcně založeném myšlenkovém prostředí středoevropského biedermeieru. Stále více bylo žádáno tzv. pozitivní vědecké myšlení, vztahující se k empirické skutečnosti. K tomuto proudu se řadily i Eitelbergerovy snahy o novou vědu o umění (Kunstwissenschaft), která by vycházela ze zkoumání individuality uměleckého díla, z jeho důkladného poznání z autopsie i ze studia souvisejících písemných pramenů. V oblasti filozofického myšlení byla tato proměna paradigmatu ohlášena nejprve příklonem k filozofii Johanna Friedricha Herbartu (1776–1841), která byla v Rakousku považována za antiidealisticko-realistický systém, hlavně v pojetí zdejších propagátorů herbartismu, např. Franze Exnera nebo později Roberta Zimmermanna.³⁶ Proti filozofické spekulaci se od 30. let také stále silněji vyslovovali přírodovědci – připomeňme výroky slavného matematika Carla Friedricha Gausse, že mu z Hegela a Schellinga „vstávají vlasy na hlavě“ a jejich výroky „pocházejí z blázince“. ³⁷ V rakouském prostředí měla herbartovská filozofie oficiální podporu a byla chápána jako korekce hegelianismu, mj. principem mnohosti, reality nebo individuality. Kromě toho po ztroskotání revoluce roku 1848 vyhovovala absolutistickému režimu svou nepolitičností. Ze stejných důvodů se pro ni vyslovoval Eitelberger v korespondenci adresované ministrovi kultu a vyučování Lvu Thun-Hohensteinovi (v dopise z listopadu 1854).³⁸

Z tehdejší korespondence s Thunem také vyplývá, že se Eitelberger v té době již kriticky stavěl ke spekulativnímu hegelovskému pojetí estetiky, považoval je za „romantické představy“ a prosazoval zkoumání umění z něj samého.³⁹ Rozchod s hegelianismem pro něj však neznamenal oslabení významu filozofie pro

rozvoj vědeckého poznání. Naopak – ve známém memorandu *Uiber Geschichte der Philosophie und ihre Bedeutung für Universitäten*, určeném opět Thunovi, se Eitelberger velmi plamenně zasazoval o to, aby reforma školství umožnila spojení pozitivních vědeckých studií a filozofického vzdělání a aby nebyly podceňovány dějiny filozofie ve výuce.⁴⁰ K dosavadnímu stavu je přitom značně kritický, když píše, že v Rakousku „až dosud byl každý filozofický systém zatížen zákazy (damnatur)“, a připomíná též případ Hanušův. Celé memorandum pak zakončuje apelem, že „lidstvo potřebuje filozofii jako samostatnou duchovní potenci“ a že „dějiny filozofie jsou nezbytné pro univerzální vzdělání ducha“.⁴¹

Máme-li z uvedeného učinit závěr, pak je možné konstatovat, že důraz na spojení vědy a filozofie byl v počátcích vídeňské školy dějin umění stejně přítomný jako rozvíjení exaktně založených metod umělekohistorické analýzy a komparace. Bohužel mnohé Eitelbergerovy teoretické úvahy zůstaly v podobě záznamů univerzitních přednášek či v nevydaných rukopisech, jako v případě již zmíněné práce K teorii umění (*Zur Theorie der Kunst*) ze sklonku jeho života, z roku 1880. Připomíná v ní význam filozofického myšlení pro vědu o umění, počínaje Platonem až po Schopenhauera, a zdůrazňuje velkolepost podnětů Hegelovy filozofie; zároveň připojuje výtku, že přes svůj myšlenkový vzlet „nebylo v silách filozofické spekulace provést celou stavbu této Kunstwissenschaft“. ⁴² V době, kdy tato slova Eitelberger psal, byla změna vědeckého paradigmatu v rakouském prostředí již plně dokonána a vědecký pozitivismus, jehož půdu připravily reformy poloviny století a k němuž se hlásila i raná vídeňská škola dějin umění, přinášel hojné plody. Této transformaci vědeckého poznání (*Wissenschaftswandel*) po roce 1848 a problematice prosazení pozitivismu v rakouské monarchii se v nedávné době vynikajícím způsobem věnoval rakouský historik vědy Johannes Feichtinger.⁴³ Ovšem i nové vědecké a sociálně-politické proudy měly své důležité filozofické zázemí, které Eitelberger alespoň do jisté míry také znal. Jedním z nejdůležitějších proponentů filozofického pozitivismu v Rakousku byl Theodor Gomperz (1832–1912), filozof a klasický filolog narozený v Brně, který patřil do okruhu přátel jak Františka Tomáše Bratránka, tak Rudolfa Eitelbergera a oba považoval za své vzory a učitele. Právě Gomperz uvedl do rakouského prostředí dílo britského myslitele a ekonoma Johna Stuarta Milla (1806–1873), s nímž udržoval i osobní kontakt. Již v letech 1853–1854 za svého studijního pobytu v Lipsku přeložil rané klíčové Mil-

lovo dílo *Systém deduktivní a induktivní logiky* (z roku 1843), v němž byly formulovány principy nové empiricko-logické metody, a roku 1869 pak v Lipsku začaly vycházet v Gomperzově překladu Millovy sebrané spisy, tedy práce velmi významné pro filozofický utilitarismus a pozitivismus. Pro nás je zajímavá také zmínka z Gomperzových pozdějších pamětí, že za některé podněty z doby studií, které jej přivedly k zájmu o pozitivistickou metodu, vděčil též Eitelbergerovi.⁴⁴ Ten se mohl seznámit s těmito aktuálními myšlenkovými proudy i díky svým několika návštěvám Londýna a Paříže. V každém případě se však nový vědecký empirismus založený na zkoumání „pozitivních skutečností“ promítl do metod rozvíjející se vědy o umění, a to velkou zásluhou jak Rudolfa Eitelbergera, tak jeho přátel, žáků a následovníků.

Článek vznikl v rámci institucionální podpory Ministerstva kultury dlouhodobého koncepčního rozvoje (DKRVO) výzkumné organizace Uměleckoprůmyslové muzeum.

■ Poznámky

33 Ibidem.

34 Viz Eitelbergerův polemický spisek *Die Reform des Kunstunterrichtes und Professor Waldmüller's Lehrmethode*, Wien 1848.

35 Srov. Barbara Otto: Der secessionistische Herbart – Wissenschaftsrezeption im Staatsinteresse zur Zeit Metternichs, in: Michael Benedikt – Reinhold Knoll (edd.), *Verdrängter Humanismus – verzögerte Aufklärung*, Bd. 3: *Bildung und Einbildung, vom verfehlten Bürgerlichen zum Liberalismus, Philosophie in Österreich 1820–1880*, Ludwigsbury 1995, s. 141–156.

36 Blíže viz Johannes Feichtinger, *Wissenschaft als reflexives Projekt. Von Bolzano über Freud zu Kelsen: Österreichische Wissenschaftsgeschichte 1848–1938*, Bielefeld 2010, s. 146–151 (kapitola *Der Herbartianismus als Staatsphilosophie*).

37 Horst Pfeiffle, Johann Friedrich Herbart – Ernst von Feuchtersleben – Robert Zimmermann und das österreichische Bildungswesen, in: Benedikt (pozn. 35), s. 319–328.

38 Feichtinger (pozn. 36), s. 148.

39 Borodajkewycz (pozn. 9), s. 331–332 (dopisy Lvu Thunovi z let 1851 a 1853).

40 Rukopis Memoranda uložen ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích, pobočka Děčín (Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, pozůstalost Lva Thuna, A3 XXI D335). Komentář viz Borodajkewycz (pozn. 9), s. 321–348.

41 Ibidem, s. 341–342.

42 Eitelberger (pozn. 6), s. 11.

43 Viz Feichtinger (pozn. 36), zvláště v kapitole 3.4 *Positivismus in Österreich*, s. 161 a násl.

44 Ibidem, s. 169.